

Folytatva gyakorlatunkat, közöljük az OKT számára készült, közérdeklődésre számot tartó előterjesztéseket. Az itt közölt írás sok részlete továbbgondolásra érdemes, ezért az MKE különböző vitafórumokat kíván teremteni, de szerkesztőségünk is várja kollégáink közlésre szánt írásbeli véleményét.
(A szerk.)

A KÖNYVTÁRHASZNÁLATI SZOKÁSOK VÁLTOZÁSAI A KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRAKBAN

GEREBEN FERENC

R. A. C. *Bruyjn*s összegezve a szocialista országok könyvtárszociológiai vizsgálatainak főbb tapasztalatait¹ úgy találja, hogy ezekben az országokban lényegesen nagyobb hangsúlyt kap a könyvtár edukatív szerepe, mint Hollandiában. Ebből adódik, hogy bár a kelet-európai könyvtárhasználói gyakorlatban a könyvtárosok tanácsadói – irányítói – szerepköre – nyugati nézőpontból – jelentősnek mondható, ennek mértékével a szocialista országok szakemberei mégsem elégedettek.

Ha a külső nézőpontot belsővel (s egyúttal retrospektív jellegűvel) cseréljük fel, meg kell állapítanunk, hogy a „nevelőkönyvtár” az utóbbi évtizedek magyar könyvtárpolitikai és – elméleti gondolkodásának is egyik legfontosabb eszménye volt. (A Magyar Könyvtárosok Egyesületének 1983. évi vándorgyűlése is a könyvtár olvasóvá nevelő funkcióját tette egyik központi témájává.) Előírtuk, tanítottuk (és nemcsak múlt időben), hogy a közművelődési könyvtárnak *nevelnie* kell: olvasóvá, illetve olvasásra, magasabb szintű ízlésre, fejlettebb világnézetre, az egyéni és a társadalmi lét továbbfejlődését szolgáló könyvek befogadására stb.

Ki vitatná, hogy a hangoztatott elv jobbító szándékú, a cél nemes, a társadalom kulturális állapota fejlesztésre szoruló, az eredmény viszont – enyhén szólva – szerény volt.

Napjaink kényszerűsége, amikor a kultúra (s részeként az olvasáskultúra) ellen-szélben hajózik, több kérdést is felvet. Például: *jól* akartuk-e a jót? Számot vetettünk-e kellőképpen azzal, hogy a nevelői-irányítói attitűd ilyen mértékű hangsúlyozása eleve *nevelőkre* (akik birtokában vannak a bölcsek kövének, s egyúttal tudják, hogy mi a jó az embereknek), valamint *neveltekre* (akiket csiszolni, faragni, formálni kell) szakítja szét a társadalmat? Figyelembe vettük-e a *könyvtárosok* kapacitását, teherbírását és hajlandóságát? És figyelembe vettük-e a társadalomban lezajló változási folyamatokat és ezek várható alakulását?

Könyvtár- (és művelődés) politikai elveinknek a mai követelményekhez való feltétebb szükséges hozzáigazítása megköveteli, hogy megkíséreljük a választást az ilyen és hasonló kérdésekre, mégpedig a szűkebb és tágabb társadalmi valóság minél hívebb számbavétele alapján. A számbavétel és válaszadási kísérlet során – szerencsére – korántsem kell őseredetiségre törekednünk: az utóbbi években számos olyan közlemény, dokumentum jelent meg, amely egy korszerűbb, nyitottabb, a társadalom szükségleteit jobban figyelembe vevő könyvtárpolitikai koncepció felé tört utat.

E számvetést annak tudatában készítjük, hogy az olvasás- és könyvtárkultúrában lecsapódó problémák jelentős része hatókörünkön *kívül*, a társadalmi környezetben gyökerezik. Ez a tény azonban nem mentesíti a könyvtárak fenntartóit és munkatársait attól, hogy szembenézzenek azokkal a feladatokkal, amelyeket ők – és csak ők – oldhatnak meg.

A tágabb értelemben vett társadalmi valóság

A népesség számának csökkenése, a társadalom elöregedési tendenciája, az átrétegződési folyamatok lefékeződése, az életszínvonal növekedési ütemének megtorpanása, a szabadidő ellentmondásos („szabadon vállalt” munkatevékenységgé átalakuló) növekedése, az iskolázottsági mutatók által jelzett – minden fejlődés ellenére megmutatkozó – komoly hiányosságok (a 15 évesnél idősebb népesség egyharmada még most sem rendelkezik általános iskolai végzettséggel!) mind olyan tények, amelyek több-kevesebb áttétellel az olvasási és könyvtárhasználati szokások alakulására is hatással vannak.

A könyvtárügy cselekvési és fejlesztési programjára tett javaslat² és az utóbbi évek értékszociológiai vizsgálatai több más kibontakozóban, illetve erősödőben levő társadalmi folyamatra is felhívták a figyelmet. Így pl. a lakótelepen élők, a cigány származásúak és az öregek arányának növekedésére; a szakmaváltás, a felnőttkorban esedékes átképzés és továbbképzés gyakoribbá válására; a haszonelvűség, a „hajtós” életmód, az önzés, a közömbösség, s bizonyos rétegekben az elszegényedés és elmagányosodás fokozódó esélyeire egyfelől; az önismereti és világnézeti útkeresés, a különböző (nemzeti, lakóhelyi stb.) identitás-törekvések, bizonyos személyiség- és közösség-értékek, s az eltérő nézet- és értékrendszerek *párbeszéd*es ütköztetése iránti igények várható erősödésére másfelől.

Számolnunk kell még a *motorizáció* fejlődési ütemének mérséklődésével, de egyúttal az *audióvizuális és elektronikus eszközök* választékának újabb bővülési hullámával is. Ezeknek az eszközöknek a terjedése a lakosság életmódját és művelődési szokásait több síkon is érinti: részint a beszerzésükhöz és használatukhoz szükséges többlet időráfordítás, másrészt a bennük rejlő szolgáltatási többlet oldaláról, s végül olyan szempontból is, hogy növekedni fog a társadalmi igény az ilyen eszközök intézményi formákon belüli (iskolai, könyvtári stb.) használatára.

Már e tények alapján, különösebb áttételek nélkül is, levonható a következtetés: a könyvtáraknak differenciáltabbá, az egyéni igényekhez jobban alkalmazkodóvá, rugalmasabbá és szélesebb körűvé kell tenniük szolgáltatásaikat; jobban fel kell vállalniuk a köznapiság élet praktikus szolgálatát és a partneri szerepkört; erősíteniük kell szociális szemléletüket.

Az olvasáskultúra változási tendenciái

Az utóbbi években stagnált a napilapok, nőtt a (képes) hetilapok, és jelentősen csökkent (főként az irodalmi–művészeti) folyóiratok olvasótábor, a könyvolvasók számának minimális emelkedése mellett visszaesett a rendszeres könyvolvasók aránya, az elejétől végig elolvasott könyvek száma, az olvasásra fordított idő mennyisége. Olvasási szokásainkban szaporodtak a belenéző – tájékozódó – utánanéző olvasási aktusok, nőtt az

ismeretközlő irodalom népszerűsége és azon olvasók aránya is, akik már *egyáltalán* nem olvasnak szépirodalmat. A szépirodalom iránti érdeklődés térszűkítését leginkább a versek sínylették meg, de a klasszikus próza is jelentős pozíciókat veszített, s ennek kísérőjelenségeként a romantikus irodalom szinte egyértelműen érzelmes és kalandos lektűrként funkcionál. Az átrendeződés közepette az értékes mai próza alig szélesítette taborát: a folyamat fő vámszedője – egy olvasmányos, értékszintjét tekintve középhelyzetű irodalmi vonulat mellett – a lektűr volt. Olvasáskultúránk tehát a *prakticizálódás* mellett a *kommercializálódás* félreérthetetlen jeleit mutatja, s a megnövekedett *információsükséglet* mellett egy sajátos, hedonisztikusnak is nevezhető *dekultúrálódási* folyamatét; mégpedig – az olvasás mennyiségi tényezőit is beleértve – a társadalmi rétegek közötti különbségek *növekedése* jegyében.

Ezek az eredetileg a felnőtt népességben észlelt tendenciák – amint azt Nagy Attila kutatásai is bizonyítják³ – lényegében a tizenéves korosztályra is érvényesek. A fiatalok körében – bár a felnőtt társadalom átlagánál lényegesen többet olvasnak – úgyszintén csökkent az olvasás presztízse s egyúttal az irodalom személyiségformáló, példaadó szerepe. Az akcelerációs folyamat sajátos ellenpontjaként olvasói érdeklődésük változásában egy kommercializálódással ötvözött *infantilizálódási* tendencia is megfigyelhető. Az iskolának nemcsak olvasóvá nevelő, hanem olvasásra tanító hatásfokával is komoly bajok vannak: a fiatalabb tizenéves korcsoportok súlyos olvasástechnikai nehézségekkel küszködnek. (Pl. a 8. osztályos gyerekeknek kb. egyharmada nem érti meg kielégítő szinten az olvasott szöveget.⁴)

Az olvasáskultúra említett jelenségei mögött főképpen a társadalom értékrend- és életmódbeli változásai állnak (konkrétan a *Hankiss Elemér* által akvizitív – dinamikusnak nevezett *felhalmozói-fogyasztói értékrend* térnyerése⁵), amely képes volt módosítani számos, egyébként az olvasási kedv aktivizálása irányában ható társadalmi folyamat (urbanizáció, mobilitás, iskolázottsági szint növekedése stb.) eredményét. Mivel a gazdaságilag válságos esztendőök sem törték meg az anyagias értékszemlélet expanziójának lendületét (legfeljebb a gyarapodás vágyát a szintfenntartásé váltotta fel), az elkövetkező években mind az értékrendben, mind az olvasási szokásokban a fenti tendenciák *folytatódása* várható. Ezt a folyamatot egyes rétegekben a fentebb említett személyiség- és közösség-értékek szubdomináns, de erősödő jelenléte egészítheti ki, s erre épülve a személyiséggazdagító, kreatív és katartikus olvasatok számának szerény mértékű emelkedése.

A könyvtárhasználat mértéke

Az utóbbi évtized olvasás- és könyvszociológiai vizsgálódásainak nemzetközi irodalmában tallózva szembeűnik, hogy Magyarország – az európai és észak-amerikai mezőnyben – a könyvvásárlók aránya, a házikönyvtárak nagyságrendje (és a könyvkiadás viszonylagos mutatói) vonatkozásában az élbolyba; az olvasás mennyisége terén pedig az erős-közepes sávba sorolható, a könyvtárhasználat vonatkozásában viszont inkább gyengén fejlettnak, vagy legfeljebb gyenge-közepesnek mondható.⁶

Magyarországon a kurrens olvasmányanyagnak a nemzetközi átlagnál kisebb hányada származik könyvtárból (mintegy egyötöde), s különösen kicsi azoknak az olvasmányoknak az aránya (mindössze 11%-os), amelyekről olvasóik a könyvtárban értesültek, il-

letve könyvtári ösztönzésre választottak olvasmányul. S ha hozzávesszük ehhez, hogy a könyvtárból beszerzett, illetve a könyvtár által inspirált olvasmányok összetétele alig különbözik a kurrens olvasmányanyag átlagos összetételétől, könyvtáraink olvasmányközvetítő tevékenységét nem jellemezhetjük se különösebb expanzivitással, sem pedig a nevelői hatások magasfokú eredményességével.

Míg az utóbbi két évtizedben a könyvtári tagok és a könyvtárból származó olvasmányok aránya stagnált, a baráti könyvkölcsönzések száma pedig erősen megritkult, addig a könyvvásárlás mértéke és elterjedtsége – párhuzamosan a felhalmozói szemlélet erősödésével – jelentősen megnövekedett. (Bár a legutóbbi időkben ezen a téren is a megtorpanás jeleivel találkozhatunk.)

Itt meg kell állnunk egy percre. A fentebb jelzett tendenciák és jelenségek (a hazaiak és a külföldiek egyaránt) a felnőtt népesség köréből származnak. Ami a *gyerekeket* és a *fiatalokat* illeti, a könyvtárhasználat sokkal nagyobb intenzitását regisztrálhatjuk. Nagy Attila kutatásai⁷ szerint a 10–14 éves korosztályon belül 60–70%-ra, a 15–18 éves korcsoport továbbtanuló rétegében (iskolatípusonként nagy eltéréssel!) szintén mintegy 70%-ra tehető a könyvtárhasználók aránya. S bár nemzetközi összehasonlításban ezek az adatok sem élenjáróak, arra mindenesetre rávilágítanak, hogy a fiatalok könyvtárhasználati szokásaira (és könyvtári ellátására!) érdemes nagyobb figyelmet fordítanunk.

Mindkét fiatal korosztály (de főleg a 10–14 évesek) elsősorban kölcsönzőhelynek használja a könyvtárat. Érzékelhető az *iskolai feladatokhoz kapcsolódó* könyvtárhasználat erősödése, amely egyrészt a „több-könyvű” oktatás térhódításával, másrészt az ifjúsági könyvtárhasználat praktizálásával magyarázható. Elgondolkodtató, hogy a fiatalok milyen kis mértékben nevezték meg a könyvtárost, mint könyvekről folytatott beszélgetések partnerét: a 10–14 évesek 11%-a, a 15–18 éveseknek kevesebb, mint 1%-a.

Ebben a jelenségben – sok más tényező mellett – minden bizonnyal a gyermek- és iskolai könyvtárak *hátrányos helyzete* is szerepet játszik. Ahogy azt Pápayné Kemenzey Judit a gyerekkönyvtárosok Nyíregyházán, 1984 novemberében tartott országos módszertani értekezletén elmondta, az A és B típusú könyvtárak olvasótáborának közel felét jelentő 14 éven aluli korosztály igényeit az állomány 20–22%-ával próbáljuk kielégíteni, s míg egy könyvtárosra (a tanácsi közművelődési könyvtárakban) átlagosan 225 olvasó, addig egy gyerekkönyvtárosra 583 gyermekolvasó jut. (És akkor még nem szólunk a kisebb települések „osztatlan” könyvtáraiba járó gyerekek ellátottsági helyzetéről!) A hátrányos helyzet végigvonul a könyvtári ellátottság és tevékenység minden fontos mutatóján, s ez olyan tény, amelyen a jövőben – s a jövő felnőtt könyvtárhasználóinak érdekében – mindenképpen változtatni kell. Mint ahogy pozitív változás után kiált az iskolai (főleg az általános iskolai) könyvtárügy – a kevés kivételtől elvonatkoztatva – sanyarúnak és tarthatatlannak ítéltető helyzete. (Az USA-ban a könyvtárosok 48%-a, Magyarországon mindössze 7%-a tevékenykedik iskolákban.) Tudomásul kell vennünk: az iskolai könyvtárak jelenlegi helyzete *nem teszi lehetővé, hogy az iskola eleget tegyen a tantervi követelményeknek.*

A felnőtt népességre visszatérve, amikor a könyvtárhasználat demográfiai befolyásoló tényezőit vesszük szemügyre, a hazai és a nemzetközi tapasztalatok egybevágóak: a tagság esélye csökken az életkor előrehaladásával, s együtt nő az iskolai végzettséggel, valamint – egy kis bicsaklással – a település nagyságrendjével. (Magyarországon ugyanis

– az ellátottság relatív mértékét követve – nem a fővárosban, hanem a vidéki nagyvárosokban a legmagasabb a könyvtártagok aránya.) A *szétnyíló olló* képe nemcsak az olvasás, hanem a könyvtárhasználat vonatkozásában is megjelenik: a két évtizeddel ezelőtti helyzethez képest a városlakók és a diplomások erősítették, a falusiak és az alacsony iskolázottságúak lazították a könyvtárhoz fűződő kapcsolatukat.

A látogatások *gyakorisága* azonban már nem követi a tagsági arány növekedését. Kamarás István és Pócsy Gusztáv vizsgálata szerint⁸ az értelmiségi könyvtári tagok az átlagosnál kevesebb alkalommal látogatnak el a közművelődési könyvtárakba, és kevesebb könyvet is kölcsönöznek, – vagyis a legintenzívebben olvasó réteg használja leginkább *kiegészítő* szerepkörben a könyvtárt más beszerzési források (elsősorban a könyvesbolt) mellett.

Az említett vizsgálat és a könyvtárstatisztika egybehangzó adatai szerint a közművelődési könyvtárak használói évente átlagosan kb. 9-szer látogatnak el a könyvtárba. Ez a látogatási sűrűség nemzetközi összehasonlításban is jó eredmény: olyan országokat előzünk meg ezen a téren, mint az NDK, Szovjetunió, Norvégia és Svédország.

Az éves könyvtárstatisztikák adataiból kiolvasható, hogy a beiratkozott könyvtári olvasók száma – elmaradva az 1977-ben mért csúcstól – kis ingadozásokkal stagnál, s ezen belül a szakszervezeti hálózatban, kis mértékben bár, de évről évre csökken. Ugyancsak csökken, mégpedig következetesen, a kölcsönzött könyvtári egységek száma is. (Az utóbbi 7 évben évenként 0,3–2,9% közötti értékkel.)

Mindez azt jelenti, hogy végetért a magyar könyvtárügy expanzív korszaka, az olvasáskultúra ellenszélben vitorlázó hajóját már nem lehet régi szemlélettel és régi módszerekkel navigálni.

Lemorzsolódás, a könyvtáraktól való távolmaradás

Amíg a felnőtt népesség 19%-a tekinthető aktív, addig további 30% egykori (már lemorzsolódott) könyvtári tagnak. A lemorzsolódás tehát jelentős, de nem kivételes méretű: ismerünk olyan országokat (pl. Csehszlovákia), ahol az aktív könyvtári tagok aránya mellett a lemorzsolódottak aránya is magasabb a miénknél. Az egykori könyvtártagok olyan kulturális „segédcapatot” jelentenek, amely az olvasáskultúra különböző mutatói tekintetében általában közbülső helyet foglal el a könyvtári tagok és azok között, akik soha nem kerültek a könyvtárak vonzáskörébe.

A település nagyságrendjének növekedésével sajátos tendencia jár együtt: nemcsak a könyvtárhasználat, hanem a lemorzsolódás esélye is növekszik. Kisebb településeken nehezebben kerülnek az emberek a könyvtár hatáskörébe, de ha már létrejött a kapcsolat, ez maradandóbbnak bizonyul. Ha viszont elhagyják az olvasók a falusi könyvtárat, nehezebben akad utánpótlás.

Az olvasók *megtartása* az egész könyvtárügy, de főként a legerősebb fluktuációt felmutató fővárosi könyvtárak egyik súlyponti feladata. S ez nem is könnyű feladat. Részint várhatóan növekedni fog azok aránya, akik ad hoc jelleggel, egy-egy könyvért, információért keresik csak fel a könyvtárat, távlati szándékok nélkül. Másrészt akik eredetileg hajlamosak lennének a maradásra, kezdeti kudarcélmények hatására könnyen elállnak ettől.

Vizsgálati tapasztalatok szerint meglehetősen hamar eldől, hogy valaki tagja marad egy könyvtárnak vagy sem, tehát a könyvtárnak csak rövid ideje marad annak bebizonyítására, hogy hasznos és fontos intézmény, amely segíteni akar és tud a beiratkozó állampolgárnak. Ebből következik, hogy *a friss beiratkozók csoportja kitüntetett figyelmet és gondoskodást igényel.*

Ha mérleljük a lemorzsolódás, vagy a könyvtártól való távolmaradás okait, egyúttal szempontokat kapunk az olvasók megtartásának „módszertanához”. Magyarországon – Norvégiahoz és Csehszlovákiához hasonlóan – az *időhiányt* említik a könyvtártól való távolmaradás elsődleges okaként. Ez indok említése azonban hazánkban a leggyakoribb (s az esetek jelentős részében kimutathatóan nem pusztán kifogásról van szó), másutt (főleg Finnországban) hajlamosabbak más beszerzési források előnyeire és a könyvtár hiányosságaira hivatkozni. Nálunk tehát nem annyira a könyvtárban, hanem inkább saját körülményeinkben (a hajszolt élettempóban) találják meg az emberek a könyvtárak mellőzésének legfőbb okát. S ha konkrétan a könyvtári könyvnek a vásároltéhoz képest megmutató esetleges hátrányaira kérdezzük rá, akkor is olyan választípusok dominálnak, amelyek kapcsolatban vannak az említett időhiánnyal: a házi könyvtár könyveinek könnyebb eltérhetősége, a könyvtári szolgáltatások időbeli kötöttségei.

A fentiekből két tanulságot vonhatunk le:

1. Magyarországon a könyvtár (s ezt a társadalomban élő könyvtárkép célzott vizsgálata is megerősítette) meglehetősen *nagy presztízsnak* örvendő intézmény. Nem olyan formán azonban, hogy mindennapi életünk természetes velejárójaként élünk vele, hanem úgy, hogy távolról tiszteljük, s kritikálását nem tartjuk illendőnek. Ez a tisztelet azonban legalább annyira gátja, mint serkentője a könyvtárhasználatnak: azt jelzi, hogy a könyvtárt, mint intézményt a magyar társadalom – sem a tudat, sem a praxis síkján – még nem integrálja kellőképpen, *még nem tekinti igazán sajátjának.*

2. *Az emberek* nagyfokú elfoglaltsága, hajszolt élettempója sürgetően megköveteli a könyvtári szolgáltatások *gyorsabbá, rugalmasabbá* tételét, a bürokrácia és az adminisztráció lehető legerőteljesebb visszaszorítását. E kihívás a jövőben minden bizonnyal erősödni fog, s ha a könyvtárak ennek nem tudnak megfelelni, presztízszük egyre inkább holt tőke marad, s használatuk várhatóan csökkenni fog.

Végül nem feledkezhetünk el azokról, akiket épphogy nem az időhiány gátol a könyvtárak használatában, hanem *öregségük, betegségük*, rossz lábuk, illetve a könyvtár távolsága. A könyvtár mellőzésének indokai közül minden tizedik illik ebbe a kategóriába – de a róluk való gondoskodás fontosságának nagyságrendje azonban meghaladja ezt az arányszámot. Erősíteni kell tehát a könyvtárügy humanisztikus-szociális szemléletét, s ennek keretében fejleszteni a könyvek *házhozzállításának* szolgáltatását, valamint a *kórházi betegkönyvtárak* színvonalát.

A különböző szolgáltatások igénybevétele

A magyar (felnőtt) könyvtárhasználók 55%-a csak kölcsönözni jár a könyvtárba, a kölcsönzésen kívül legalább két szolgáltatással a tagok egyhatede él. Úgy tűnik, hogy a kölcsönzésen kívüli szolgáltatások még nem tudatosultak kellőképpen a társadalomban; az össztársadalmi könyvtárképeknek is csak töredékét teszik ki. Ami pedig az olyan speciális

könyvtári segédeszközöket illeti, mint a katalógus, bibliográfia stb., a könyvtárképben nyomuk is alig található. ⁹ Vajon be fog-e érni, (s ha igen, mikor) az iskolákban hosszú évek óta – de általában megfelelő könyvtári bázis nélkül – oktató könyvtárhasználati ismeretek hatása?

A könyvtárképben és a mindennapi gyakorlatban egyaránt a „többdimenziós” könyvtárhasználat egyelőre – a gyerekek és a felnőttek körében egyaránt – *elitjelenségnek* mutatkozik: a magasabb társadalmi státusz és iskolai végzettség, a gyakori olvasás, a fejlett ízlésszint, valamint természetesen a nagyobb (s jobban felszerelt könyvtárakkal rendelkező) települések jellegzetes velejárójának.

A helybenolvasás lehetőségét minden 4., a tájékoztató szolgálatot minden 6., a könyvtárközi kölcsönzést minden 11., a vizuális és hangzó dokumentumokat pedig csak minden 38., illetve 47. felnőtt könyvtárrag veszi igénybe, ami – úgy véljük – nemcsak a szükséges mértéktől és az élenjáró országok adataitól, hanem a könyvtáraink által nyújtott lehetőségek – meglehetősen nagy szórású – átlagszintjétől is elmarad. Könyvtárképünk multifunkcionális gazdagítására, offenzívabb felvilágosító és propagandamunkára, valamint a különböző szolgáltatások egyre szélesebb körű bevezetésére, és színvonaluk emelésére *egyaránt* szükség lenne ahhoz, hogy felpuhuljon a nagy tömegek „kölcsonzó könyvtára” és a szűk körű elit „szolgáltató könyvtára” közötti, jelenleg még éles választóvonal.

Nem véletlenül utaltunk a szolgáltatások javításának szükségességére: vizsgálati adatok bizonyítják, hogy pl. a *tájékoztató szolgálat* átlagos szintjével az értelmiségi könyvtárhasználók különösen elégedetlenek.

A „nyitott könyvtár”, és ami mögötte van

Halász Béla felkérésünkre írt tanulmányában¹¹ felhívja a figyelmet a könyvtári „szupermarketek” veszélyeire, pl. arra, hogy túlságosan tagolt, *elidegenedett* szervezetünkben elvész az olvasó és a könyvtáros személyes kapcsolata. Saját vizsgálati tapasztalataink is szolgáltatnak szerény adalékot a nagyüzemivé válás negatív következményeihez: a tájékoztató szolgálat igénybevételéről az (50 ezer lakos alatti) kisvárosok könyvtári tagsága 10%-kal nagyobb arányban tett említést, mint a vidéki nagyvárosok és a főváros könyvtárhasználói.

A probléma orvoslását egyrészt – egyetértve Halász Bélával – a *jó könyvtárosok* nagyobb száma jelenthetné. Olyan könyvtárosokról van szó, akik magasfokú szakmai felkészültségük révén az olvasói elitnek is egyenrangú partnereivé válhatnak, és ugyanakkor előnyös emberi tulajdonságaik, a személyközi kapcsolatokban való jártasságuk révén sikeresen vehetnek fel a harcot a nagyvárosi életforma és a könyvtári nagyüzemek elidegenedési jelenségeivel, valamint a járatlanabb könyvtárhasználók „küszöbfelelmével”.

De ne legyünk annyira idealisták, hogy a megoldást pusztán a személyi feltételek – valami csodás megvilágosodás nyomán bekövetkező? – ugrásszerű javulására alapozzuk. A jó könyvtáros mellé (illetve köré) egy *jó* (vagy legalábbis az eddiginél jobb és hatékonyabb) *könyvtármodell* kontúrjait is fel kell tudnunk rajzolni, amely az újfajta könyvtárosi szerepfelfogás számára egyaránt jelent kihívást és inspirációt, valamint adekvát életteret. Ezt a modellt a használók, az információk, a tevékenységek és a funkciók széles körét

magába fogadni kész *nyitott könyvtár* demokratikus eszményében, illetve annak torzulásmentes megvalósításában le lehetjük fel.¹² Felvethető, hogy ez a rendhagyó (esetleg nem is olvasó) használói rétegeket és nem hagyományos (klubszerű, közéleti) funkciókat is felvállaló könyvtártípus a jelenleg érvényes normáknál tér- és költségigényesebb. Így érthető, hogy a nyitott könyvtár modelljének a gyakorlatban való elterjesztését szkepszis övezi egy olyan korszakban, amikor az egész könyvtárügyet „a létfeltételek nyomasztó hiánya” jellemzi, s amikor a normák betartása is problematikussá vált.¹³

Ennek ellenére – úgy véljük – nem mondhatunk le az eszménykeresés jogáról sőt kötelességéről, mert itt a magyar könyvtárügy jövője esélyeiről van szó. S a jövő lehetséges útjainak kifürkészését, a továbbhaladás szemléleti és elméleti előkészítését, az új modell egyes elemeinek kísérleti kipróbálását – már így is megkésve – a mában kell elkezdeni. Ezért kell üdvözlőnk például – *egyik* lehetséges megoldásként – az új külföldi állományelhelyezési módszerek hazai népszerűsítését,¹⁴ valamint gyakorlati kipróbálását a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár néhány egységében.

Rendkívül figyelemre méltónak tűnnek ezek a nyugatnémet és angolszász kísérletek, amelyeknek lényege, hogy a közművelődési könyvtárak közelíteni kívánják állományukat és annak elrendezését az olvasói igényekhez. Ezért a hagyományos szabadpolic mellett létrehozta egy „közeli tartománynak” is nevezett témacsoportos (nem egyszer klubszerű funkciókkal tarkított) övezetet, ahol a könyvek (fiction és nonfiction vegyesen) olyan elrendezésben található, amelyek erősen hasonlítanak azokhoz a kategóriákhoz, amelyekkel az olvasásszociológiai felmérések az olvasói igényeket szokták leírni.¹⁵ A forradalminak tekintett, és ugyanakkor nem kis vitát kiváltó új módszer szószólói szerint itt az ideje, hogy a „könyvtáros könyvtárából” a „használó könyvtára” váljék. E kísérleteknek nemcsak az a mozzanata érdemel figyelmet, hogy rendre *beváltnak* (pl. emelkedik a forgalom), hanem az is, hogy a hetvenes években történt beindításuk egyik motiválója épp a *gazdasági nehézségek fokozódása* volt. A módszer bevezetése ugyanis nagy *selejtezéssel* s a *gyarapításpolitikai átgondolásával* kezdődik, s ennek következtében az állomány ütöképesebbé, a szerzeményezés célirányosabbá, a valóságos (és nem az elképzelt) használói igényekhez jobban igazodóvá válik. A megfigyelések szerint ez a tény már önmagában is képes növelni a forgalmat.

Az új metódus születésében az a tapasztalat is szerepet játszott, mely szerint a közművelődési könyvtárak sok dokumentumát *alig, vagy egyáltalán nem használják* az olvasók. A különböző olvasmánytípusokra kiterjedő vizsgálatok a beszerzett könyvek 10–30%-át találták fölöslegesnek.¹⁶ (Sok esetben nem a mű, hanem csak annak többes példányai voltak feleslegesek.) Arató Antal kimutatta,¹⁷ hogy a magyar közművelődési könyvtárak az állomány mennyiségi mutatói tekintetében nemzetközi viszonylatban is jól állnak.¹⁸ Az ellátottság tekintetében ugyan az egyes könyvtárak között jelentősek az eltérések, mégis meglehetősen általános jelenségnek tűnik a használói igények fedezetét nélkülöző beszerzés. Ez a jelenség, *az állománykivonás szükségesnél alacsonyabb mértékével* párosulva, reális lehetőségként veti fel, hogy könyvtáraink – fejlődésükkel arányosan – egyre inkább *főlépéldány-raktárakká* váljanak.¹⁷ Sajátos paradoxon: tendenciát kirajzoló mértékű „túlvásárlás” egy olyan időszakban, amikor könyvtáraink közismerten súlyos (és egyre súlyosabb) beszerzési gondokkal küszködnek!

Véleményünk szerint a valóság egy olyan megoldást kényszerít ránk, amelyben van annyi nyereség, mint veszteség: ahol csak lehetőség (íti a C és részint a B típusú könyvtárakra gondolunk elsősorban), a „mini nemzeti könyvtárak” ábrándját feladva – *redukció* árán – a beszerzést és az állományt jobban az olvasói igényekhez kell igazítani, s másfelől *erősíteni* kell könyvtárügyünk *egységes hálózati jellegét* és *a jelenleg még akadozó könyvtárközi kölcsönzést*. (Ennek során ismét üdvös lenne átgondolni hálózatfejlesztési koncepciókat a lehető legütőképesebb struktúra kialakítása céljából.¹⁹) Az említett redukció természetesen több területen jelentős *fejlesztést* is feltételez: az ellátottság (lakótelepek, aprófalvak) és a gépesítettség-felszereltség (másoló-kapacitás) mértékét, a lakosság által preferált állománycsoportokat, a nem hagyományos szolgáltatási formákat, a hálózaton belüli donor-könyvtárak szolgáltató képességét stb. egyaránt növelni, erősíteni kell.

Könyvtárkép

R. A. C. *Bruyjn*s már említett cikkében¹ – egy hollandiai vizsgálat eredményei alapján – a könyvtárhasználatot befolyásoló tényezők közül kettőnek a fontosságát emeli ki: az olvasási aktivitását és a könyvtárról kialakult kép milyenségét. Sajnálattal állapítja meg, hogy a szocialista országokból nem állnak rendelkezésre a könyvtárképpel kapcsolatos vizsgálati adatok. Feltételezi (nem kevés jóindulattal), hogy ezekben az országokban, ahol eleve nagyobb figyelmet szentelnek az esélytelen társadalmi csoportoknak, hiányzik az olyan vélekedés, mely szerint a könyvtár nem nekik, hanem *másoknak*: magasabb iskolázottságú, olvasni jobban szerető stb. embereknek való. Nos, miután Magyarországon időközben készültek ilyen típusú vizsgálatok,²⁰ kiderült, hogy a felnőtt népesség mintegy egyötöde ismeretlen, idegen, másoknak való helynek tartja a könyvtárat. De az idegenség-érzés más, sajátosan indirekt formában is megnyilvánulhat. Szó volt már róla, hogy a magyar társadalom könyvtárképe nagy általánosságban (még a nem olvasó rétegek egy részében is) *pozitív* hangoltságú. Arra is utaltunk, hogy ez a megilletődöttség csak részben segíti munkánkat, másrészt konzerválja a könyvtár hűvös távolságának, olümposzi emelkedettségének képzetét. (Amit az is bizonyít, hogy a *kritikus* könyvtárkép elemeivel főképpen a könyvhöz és a könyvtárhoz *legközelebb* álló rétegekben találkoztunk.) Jobb lenne, ha az emberek *kevésbé tisztelnék* a könyvtárat – *de többet használnák*.

A könyvtár, mint az áhitatos csend, az elmélyült búvárkodás szentélye mintha nálunk is lassan szekularizálnódna, zajosabbá válna: egyelőre azonban a „*csendes könyvtár*”, valamint a társas kikapcsolódásra is lehetőséget nyújtó *klubszerű* könyvtár hívei társadalmilag erőteljesen elkülönülnek egymástól. Ez a korszerűtlen bipolaritás – főleg ha segítjük is a folyamatot – nyilvánvalóan oldódni fog, ha a klub-, (és „nemesített” változatában irodalmi szalon) jellegű könyvtár – természetesen nem a „*csendes könyvtár*” helyett, hanem (kellő hangsúlyozással) *mellette* – polgárjogot nyer a közgondolkodásban, valamint a könyvtárosi szemléletben és gyakorlatban – nem utolsósorban az igénylők várhatóan egyre zajosabb követelése nyomán. (A finnországi Lahti város könyvtárhasználóinak *fele* – s a könyvtárba nem járók 3/4-e – kifogásolta, hogy a könyvtárban feltétlen csendet követelnek.)

A társadalmi könyvtárkép meglepően tágas szeptében a könyvtár mint (széles) *választékot* kínál, és az önálló *választásra*, böngészésre lehetőséget nyújtó intézmény jelenik meg, ami nyilvánvalóan könyvtárképünk – és a könyvtárral szemben támasztott társadalmi igények – demokratizálódását jelzi. (S egyúttal a témacsoportos állományelhelyezés intenzívebb kipróbálására is bátorít!) Az utóbbi években egyre többször hallhattuk, de nem lehet eleget hangoztatni, hogy a könyvtár par excellence *demokratikus intézmény*, amely válogatás nélkül *mindenkinek* rendelkezésére áll, amely az értékek, információk és értelmezések, valamint a szolgáltatások széles választékát nyújtja, amelynek kapui nemcsak a zörgetőknek nyitattak meg, hanem eleve *nyitva állnak* a zörgetni erőtlének számára is. (Hadd utaljunk itt Papp István metaforájára: a küszöb és „küszöb-félelem” nélküli könyvtárra.^{1 2})

Fontos tehát, hogy a könyvtárképben (és ezzel együtt a könyvtárhasználati gyakorlatban is) tovább növekedjék a különböző értékek közötti válogatás és választás, az értékek párbeszédének motívuma, de lehetőleg ne olyan formában, hogy a könyvtárképből teljesen eltűnjék a *könyvtáros* személye. Jelenleg ugyanis a könyvtáros alig-alig része a könyvtárképnek. E ténynek van pozitív mozzanata is: a könyvtáros nem harsány, rátelepedő kultúráközvetítőként él az emberek tudatában. Ugyanakkor ez a háttérbe való terepszínű beolvadás veszélyes jelenségre hívja fel a figyelmet: defenzív stratégiákra, kapcsolatteremtési nehézségekre, s arra, hogy sajnálatosan kevés az önálló arcúval rendelkező könyvtáros személyiség. Ez utóbbira pedig – márcsak a megfelelő (az olvasó számára megfelelő!) értékek kiválasztásának tapintatos segítése céljából is – nagy szükség lenne.

A könyvtár társadalmasítása

A könyvtár demokratizmusa nem merülhet ki az individuális igények széles körű kielégítésében: az intézménynek a *helyi közélet fórumává* is kell válnia. Erről is sok szó esett már^{2 1}, de a hazai gyakorlat talán e funkció tekintetében a legtanácstalanabb. Nem véletlenül: ez a szerepkör függ talán leginkább – hiába a vonzó skandináv, angol stb. példák! – az osztársadalmi demokratizálódási folyamat adott erőnléti állapotától. *A társadalom könyvtárképéből ez az elem szinte teljességgel hiányzik.* De hát mire föl került volna bele? Az emberek e tekintetben a könyvtárakat egyértelműen annak tekintik, amik: speciális – nem egyszer hivatalként viselkedő – *állami* (szakszervezeti) intézményeknek. Anélkül, hogy ezt a jogállást megkérdőjeleznénk, meggondolás tárgyává kellene tenni, hogy épp az állami (művelődés)politikai célkitűzések hathatósabb szolgálata érdekében vajon nem kellene-e (s ha igen, hogyan lehetne) könyvtárainkat – főleg a kisebb településeken és a lakótelepeken – bizonyos mértékben *társadalmasítani*, „közösségi használatba” adni: túllálmósított állapotukból a civil társadalom színterévé avatni?^{2 2}

Itt nemcsak arról van szó, hogy a helyi tanácsulések jegyzőkönyve legyen kifüggesztve a könyvtárakban, s hogy legyen egy olyan hirdetőtábla, amelyen az állampolgárok üzeni tudnak egymásnak és a felsőbb szerveknek; hanem pl. olyan teljesen tisztázatlan kérdésekről is, hogy a könyvtárak milyen formában működjenek együtt a helyi *lakóklubokkal*, az egyre szaporodó *közművelődési egyesületekkel* – amelyekhez hasonló szervezetek egyébként régebben saját könyvtárakat hoztak létre. (Az újpalotai közmű-

velődési egyesület például – a helyi könyvtár meghosszabbított társadalmi karjaként – a könyvek házhozszállításába segít be, de nyilvánvaló, hogy ez az egyébként értelmes tevékenység nem meríti ki az együttműködés lehetőségeit.)

A nem állami (szakszervezeti) kölcsönkönyvtáraknak nálunk lényegében csak egyfajta formája létezik: ez az *egyházak* keretében működő könyvtár. Itt nem az egyházi tudományos-muzeális gyűjteményekre gondolunk, hanem azokra a kis kölcsönkönyvtárakra, amelyeket – speciális olvasóigényeik kielégítésére – a plébániák és a gyülekezetek működtetnek egyre nagyobb számban. Vannak települések, ahol csak ezek a könyvtárak működnek igazán hatékonyan.^{2 3}

A könyvtár és társadalom lehetséges együttműködésének legalább két fontos területét kell még megemlítenünk. Az egyik a már nálunk is zajló *videoforradalom*, amelyről nemcsak a könyvtárügy, hanem az egész állami művelődéspolitikai is lekésni látszik, a másik a jelentősen felszaporodott *lakossági könyvvállomány*, amely a könyvtárügytől teljesen elszigetelten „működik” (vagy épp alusza téli álmát). Ami az egyelőre főként a privát szférában és a második gazdaságban virágzó videózást (kazetta-csereberét, átjátszást stb.) illeti, a könyvtárak bekapcsolódását ebbe a társadalmi vérkeringésbe csak bizonyos fejlesztés árán (legalább egy képmagnó, kazetták beszerzésével) lehetne biztosítani. Így már be lehetne vezetni – egy hozott készülék beiktatásával – az átjátszó szolgáltatást, a kazettakölcsönzést, és esetleg a lakosságtól kölcsönbe vett műsoros kazetták házi bemutatását. Ami pedig a családi könyvtárakat illeti: a magyar háztartások mintegy 9/10-ében fellelhető házi könyvgyűjtemények összállománya mintegy 500–550 millió kötetre becsülhető.^{2 4} (1964-ben 170–180 millió volt.) Ezzel szemben a közművelődési könyvtárak (tanácsi és szakszervezeti hálózat együtt) állományegységeinek száma nem éri el az 50 milliót, és a teljes könyvtári állomány (a szak- felsőoktatási és iskolai könyvtárakat is beleértve) 1982-ben mintegy 100 millió egységet tett ki. Érdeemes lenne gondolkodni azon, hogyan lehetne hidat verni a könyvgyűjtemények e két típusa közé. Természetesen nem a családi könyvtárak „államosítására”, hanem szintén bizonyos mértékű társadalmisítására gondolunk. Pl. arra, hogyha – elsősorban kisebb településeken – a könyvtáros ismeri a jelentősebb magánkönyvtárakat és jó kapcsolatban van azok tulajdonosaival, akkor informális módon ezeket is bekapcsolhatná a könyvtár információs rendszerébe. A hídverés egy másik mozzanata könyvtárainkban a *házikönyvtári* tanácsadó szolgálat kiépítése lehetne, amellyel e meglehetősen esetlegesen gyarapodó gyűjtemények funkcionálisabbá, ütőképesebbé tételéhez nyújthatnánk szakszerű segítséget.

Végül: ha az embereknek több közük lenne a könyvtárakhoz, minden bizonnyal jobban magukénak is éreznék. Ha például plakátokon, szórólapokon arra hívnánk fel a lakosok figyelmét, hogy ők, mint X város polgárai (vagy általában mint állampolgárok) maguk is hozzájárulnak (bár sajnos, nem közvetlenül és szemmelkísérhető módon) a helyi könyvtár fenntartásához, s ezért *joguk* van igénybe venni (ilven és ilven) szolgáltatásait itt és itt, ekkor és ekkor), akkor ez valószínűleg a könyvtárhasználat hatékonyabb inspirátora lenne, mintha – burkoltan vagy nyíltan – *elvárnánk* tőlük ezt; vagy mint szocialista brigádtagnak, *kötelességévé* tennénk.

A jövő könyvtárhasználója

Foglalozzunk röviden azzal a képpel is, amit mi könyvtárosok hordozunk magunkban a könyvtárak használójáról. Valljuk meg, hogy ez a kép is van annyira korszerűtlen, mint a társadalom könyvtárképe. Az olvasó akkor igazán „rendes” (feltéve, hogy nem félünk tőle és a velejáró munkától), ha sokszor látogat be a könyvtárba, ott sok időt tölt, ha többféle és nivós könyvet olvas, ha a dokumentumtípusok és a szolgáltatások, valamint a könyvtári segédeszközök széles skálájával él stb. Pedig az „ideális” olvasók mellett egyre több „rendetlen” könyvtárhasználóval találkozunk már ma is, s feltehetőleg még többel fogunk a jövőben.

Ahogy a társadalom könyvtárképétől is azt várjuk, hogy szállítsa le a magas piedesztálról intézményünket, úgy kell nekünk is „köznapiasítani”, a realitásokhoz igazítani olvasóképünket. Nem szabad alacsonyabb rangúnak tartanunk azt az olvasót, aki nem kíván sem búvárkodni, sem „lelkizni”, sem nivós művet kölcsönözni, sőt esetleg kölcsönözni sem, hanem csak betelefonál egy információért, vagy – horribile dictu – egy cikk-másolatért (hogy küldjék el neki utánvéttel), beurgrik egy lexikon-adatért vagy jogszabályért, egy kötésmintáért a Nők Lapjából, egy tanfolyami segédkönyvért vagy egy krímiéért, vagy csak azért, hogy találkozzék egy ismerősével és pillantást vessen a lapokba – aztán siet a dolgára. Számot kell vetnünk azzal, hogy mind életvitelünk, mind olvasási szokásaink egy *practicista, utilitárius könyvtárhasználói magatartás*, (s ebből adódóan a könyvtárak hétköznapi információs funkciójának) erősödését motiválják, amely nagy eséllyel társul a *kikapcsolódás, a szórakozás* fokozott igényével. A könyvtáros nem lehet finnyás, sem arisztokratikus: mindekit úgy kell szolgálnia és segítenie, ahogy azt a használó érdekei és igényei kívánják. A könyvtárra ugyanez áll, de a feladatra nem minden formája egyaránt alkalmas: a jelzett használótípus (más típusokkal, pl. a böngészőkkel együtt) a „tribliothek”-szerű nyitott könyvtárban¹⁴ lelhetné meg adekvát szolgáltató intézményét.

Fentebb szándékosan *használót* mondtunk, s nem beiratkozott *könyvtári tagot*. Ugyanis könyvtárosi gyakorlatunk és szemléletünk, de statisztikánk és felméréseink is jobbára még tag-centrikusak. Holott nyilvánvaló, hogy vétek statisztikajavító céllal, vagy egyszerűen „rendnek kell lenni” alapon minden kezünk közé került embert beiratni: ezzel legalább annyi embert elriasztunk, mint ahányat „megkaparinthatunk”. Az „*olvasó*” megnevezés is régi beidegződés: a modern könyvtár használója korántsem csak olvas, s ha olvas – ami persze nem vétek – korántsem csak könyvet.

Egy 1969-ben készült, a könyvtárhasználói szokások változásairól szóló prognosztikai tanulmány²⁵ a *szakirodalom, a folyóiratok*, valamint a kölcsönzésen túli *információs szolgáltatások* iránti igények növekvő tendenciájával számolt. Másfél évtized után is reálisnak és időszerűnek tűnik ez az előrejelzés. Egy 1983-ban végzett körkérés,¹¹ amely azt tudakolta, hogy *a könyvtárosok hogyan képzelik el a jövő könyvtárhasználóját* – eredményei szerint a kilencvenes évek olvasói a könyvtári szolgáltatások és dokumentumok szélesebb és változatosabb körére tartanak majd igényt; több folyóiratot és ismeretközlő irodalmat, kevesebb szépirodalmat és verset (és általában könyvet) olvasnak; megnő az igény a referenz szolgáltatások, a helybenolvasás és az audiovizuális dokumentumok iránt; nem lehet számítani az ízlés szintjének számottevő növekedésére és a szóra-

kozási–kikapcsolódási igény csökkenésére. Általában véve: céltudatosabban, *funkcionálisabban* fognak olvasni, *információra orientáltabbak és türelmetlenebbek* lesznek.

A jelek szerint a könyvtárosok „használó-képe” elmozdulóban van a reális jövő- (és jelen)-szemlélet irányába. A magyar könyvtárügy cselekvési és fejlesztési programja²⁶ ugyanis nagyon hasonló módon összegezi a könyvtárhasználat várható változásait. Ez utóbbi prognózis azonban számol a *könyvtárhasználók körének szélesedésével*, s egyúttal - egy átlagos használó esetében – a *használat gyakoriságának a csökkenésével is*. Ha ez bekövetkezne (a 14 éven aluli korosztályban mér érzékelhető!), akkor a jelenlegi magyar képlet (a használók szűk köre, de viszonylag gyakori könyvtárhasználat) hozzáigazodna a fejlettebb könyvtárkultúrával rendelkező országok gyakorlatához (tágabb használói kör, alacsonyabb használati intenzitás). Úgy látszik, ez a két jelenség a fordított arányosság szabálya szerint összefügg egymással, és az utóbbi képlet egy előrehaladottabb, demokratikusabb modellt testesít meg.

A látogatások gyakorisága a felnőtt népességen belül is a jelek szerint már csökkenőben van, de a használói kör *szélesítésének* még teljesítendő *feltételei* vannak. S e feltételek sorában – az új típusú állományelrendezési módszerek bevezetése, a lakosság felé nyitás mozzanata mellett – okvetlenül meg kell említenünk a hálózat *fejlesztésének* szükségességét.

Meggyőződésünk szerint a népességen belüli használói arányszám két évtizedes stagnálása egy olyan dinamikus egyensúlyi állapotot tükröz, amelyben két fő – egymást eddig kiegyenlítő – ellentétes tendencia fonódott össze. Az egyikről (az olvasási és kulturális aktivitás csökkenése) már esett szó. Ez *csökkentette* volna a könyvtárhasználók arányát, ha a másik a *növekedés* irányában ható tendencia: a modern (vagy majdnem modern) könyvtárak hatvanas években kezdődő sorozatos építése – tehát *az ellátottság és a szolgáltatások színvonalának javítása* – ki nem egyensúlyozza. *Amennyiben a további fejlesztés leáll vagy nagyon lelassul, ha nem szűkítjük az ellátottság fehér foltjait, ha elmarad a szükséges szemléleti megújulás és nem dolgozunk ki offenzív stratégiákat: a használók aránya nem növekedni fog, (s nem is stagnálni), hanem visszaesik.*

Végül ne feledjük: nincs az a feszített élettempó és prakticista, önkizsákmányoló életvitel, amely ellentétes pólusának peremvidékén ne termelné ki azok tömegeit, akiknek megöregedvén, megbetegedvén, túlon túl is sok a szabadidejük; vagy akik esetleg válaszolnak, ha megszólítják őket, vagy akik maguk keresnek kulturált menedékhelyet a könyvtárban és türelmes, humánus beszélgetőpartnert a könyvtárosban. E heterogén réteg növekedése ismét a könyvtár *szociális* feladatainak fokozódó fontosságára, a házhozzállítási, a hangos könyv, a betegellátó, a lelki tanácsadó szolgáltatások megizmosításának szükségességére figyelmeztet.

Mely rétegeket részesítsük előnyben?

E cím alatt a könyvtárpolitikai dokumentumokban általában hosszú felsorolás következik: munkásosztály, fizikai dolgozók, gyerekek, ifjúság, öregek, az ún. hátrányos helyzetűek stb. Az imént említett Cselekvési és fejlesztési program²⁶ egy fokkal realitárb: részint némileg csökkenti a preferált rétegek számát (elvégre mindenki nem élvezhet prioritást!), másrészt megemlíti egy értelmiségi (kutató-fejlesztő munkát végző) réteget is.

A magyar könyvtárhasználatot is jellemzi az a szociológiai tény, amelyet a nyugati (pl. angol, nyugat-német) szakirodalom visszatérően emleget: a könyvtár legadekvátabb társadalmi közegét a *középhehelyzetű rétegekben* találta meg. (Vizsgálati adataink szerint pl. a könyvtár elsősorban az alacsony–közepes iskolázottságú, „közepes” ízlésszintű rétegek *gyakori olvasóinak* olvasmányszállítója.) Azok az alacsony végzettségű, státuszú és olvasottságú rétegek, amelyek fejletlen kulturális szintjük miatt leginkább rászorulnának a könyvtár segítségére és támogatására, messze (s talán – ld. az „ollót”: – egyre megszűbb) elkerülnek; ismeretlen, esetleg tiszteletre méltó, de másoknak való és idegen helynek tartják. A felső kvalifikációs szinten állók pedig, ha „könyvtárközelben” is élnek, láthatólag nem találnak igazi partnert a könyvtárban és a könyvtárosban. (Ld. pl. a tájékoztató szolgálat visszafogott igénybevételét, könyvtárképükben a könyvtáros személyének hiányát és a könyvtár erős kritikáját.) Elmondhatjuk tehát, hogy az előbbi rétegek maguk „fölköttek”, az utóbbiak pedig maguk „alatt” álló intézménynek érzik a könyvtárt. (Hogy ez az érzés mennyiben alapul valós tényeken és mennyiben a hamis tudaton, azt most ne taglaljuk.)

Mindebből az következik, hogy könyvtárpolitikai célkitűzéseink fókuszába az „alsó” és a „felső” társadalmi rétegek megnyerését és adekvát kielégítését kell állítanunk. Az első (és népesebb) csoportot, amelyet többé-kevésbé a *hátrányos helyzet* összefoglaló címszavával is jellemezhetünk²⁷ expanzív, (de nem agresszív), szociális-karitatív munkamódszereket is felvállaló (de nem alamizsnálkodó) stratégiával kellene megközelítenünk; a másodikat pedig főképp intézményeink, könyvtárosaink és szolgáltatásaink színvonalának javításával.

A preferencia – elsősorban az ellátottság terén – a „földrajzi hierarchia” alsó és felső lépcsőfokára: a *falvakra* és a *fővárosra* (főleg annak peremvidékeire) is kiterjesztendő. Annál is inkább, mert a hátrányos helyzetű rétegek – a lakótelepek vagy a cigánysorok lakói, munkásszálláson élő vagy bejáró dolgozók, öregek stb. – jelentős része épp ezeken a településeken él.

Mi a teendő?

Végezetül és összegzésül: tekintettel a társadalomban, az olvasáskultúrában lezajlott változásokra, tekintettel arra, hogy a könyvtárnak csak a társadalom kis (s épp a kulturálisan aktívabb) hányadára van közvetlen befolyása, és arra, hogy az emberek láthatólag egyre kevésbé szeretik, ha nevelik őket (olvasmányaik nagy többségét is családi–baráti szűrőn keresztül, illetve a hivatásos olvasmányközvetítő csatornák közvetlen igénybevételét mellőzve választják ki és szerzik be) – mit tegyen, *mit tehet a könyvtár?* Mi lesz klasszikus hármas funkciójával?

Az *információs* funkció jelentősége érezhetően növekvőben van – ennek erősítése vitán felül álló szükségszerűség. Akár tetszik, akár nem, a könyvtár kénytelen lesz a *szóráskoztatási-rekreációs* szerepkört is betölteni, a társadalmi igények rászorítják. Persze eddig is betöltötte, némi ízlésfejlesztési hátsó gondolatokkal vagy egy kis lelkiismeretfurdalással. Nem lenne egyszerűbb, ha ezeket a mellékszövegeket elhagyva: tárgyilagosan *felvállalná?* Szinte halljuk a kérdést: mi lesz akkor a *nevelő* funkcióval?

A felelős válasz megkívánja, hogy egészsében vizsgáljuk a problémát. Lényegében két út áll előttünk:

1. Fenntartani és üzemeltetni egy olyan könyvtárt, amely a fenntartók és üzemeltetők, a könyvtárügy hivatásos munkatársainak értékrendjét, *vágyait* és *törekvéseit* modellezi, amely a közte és a valóság között feszülő jelenlegi kudarcos konfliktusból úgy kíván kilépni, hogy elsősorban nem saját magát, hanem inkább a társadalmi valóságot kívánja megváltoztatni.

2. Nemcsak a hétköznapi kis megalkuvások, hanem a koncepció szintjén is létrehozni a *tényleges közönségigényre* (mégpedig a tömegek és az „elit” igényére egyaránt) alapozó könyvtárt.

Ha az első utat választjuk és meg akarjuk haladni az eddigi útszakasz eredménytelenségét, *erősíteni kell* (s egyúttal szakszerűbbé kell tenni) a *nevelői attitűdöt*. Ezt nevezhetjük jobbító szándékú hősi elszánásnak, de féltő, hogy a gyakorlatban erősen hasonlítani fog egy – jónak hitt cél érdekében elkövetett – voluntarista kulturális agresszióhoz.

Ha – amint azt dolgozatunk egésze sugallja – a második változat mellett döntünk, akkor az eddig is főleg csak deklarative létező *direkt* nevelési elveket a kulturáltan szolgáltató könyvtár indirekt, de tényleges nevelő hatásával váltjuk fel. Egy olyan nevelőhatásra gondolunk, ahol az állomány terjedelmének és elrendezésének, a szolgáltatások színvonalának, a könyvtári tér belső és külső megjelenésének, a könyvtáros viselkedésének stb. *áttételesebb* eszköze szerepelne a közvetlen agitáció helyébe.

Persze a dolog azért nem ilyen egyszerű. Egyrészt azért, mert társadalmunk szélesen értelmezett kulturális állapota nagyon is rászolgálna a pallérozásra és az edukatív türelmetlenségre. Ezen a téren a realizmussal beoltott józan megfontolás segíthet, amely egy rövid távon esedékes kudarcral nem akarja veszélyeztetni a tágabb perspektívák szerény eredményeit. Másrészt a helyzetet az is nehezíti, hogy a döntésnek nemcsak a nevelő funkció meglehetősen teoretikus síkján lennének következményei, hanem egy sor konkrét intézkedésre, szerkezeti változtatásra is szükség lenne. Említsünk meg ebből néhányat:

1. A könyvtári személyzet arányos átcsoportosítása a gyerekek, hátrányos helyzetű rétegek és az értelmiségi könyvtárhasználók ellátására, ebből adódóan az olvasószolgálat megerősítésére.
2. Az állománybeszerzési politika megváltoztatása: a gyerekállomány és a közkedvelt olvasmányok (s ezek korántsem csak krimik!) arányának erőteljes növelése; az igények változását flexibilisen követő szerzeményezés és apasztás; új, népszerű dokumentumtípusok erőteljes ütemű beszerzése; következképp – főleg az alacsonyabb könyvtári kategóriákban – a gyűjtemények „teljességéről” való lemondás.
3. A könyvtári terek átrendezése a gyerekek, a populárisabb használói igények, valamint a nem hagyományos (klubszerű stb.) tevékenységek javára; népszerű „általános övezetek” létrehozása, ebből adódóan könyvtárépítési koncepcióink újragondolása. (A gyerekek javára szóló térátrendezést nem okvetlenül a gyerekkönyvtárak alapterületének növelésével kellene elérni, hanem lehetőleg úgy, hogy a speciális gyermekkönyv-anyagot tároló részlegek és a játék-terek mellett az egész könyvtárt megnyitnánk a gyerekek számára, ezzel is előmozdítva a

gettók felszámolását és a családi könyvtárhasználat szokásának meghonosodását.)

4. Az állomány elhelyezésében (a hagyományos szabadpolc mellett) a széles igényeknek jobban megfelelő témacsoportos rendszerek kialakítása, vállalva esetenként az egységes rend (ETO + betűrend) megbontását.
5. A fentiekkel párhuzamosan (s részben azok várható negatív hatásainak kiegyenlítése céljából) a tájékoztató tevékenység és a könyvtárközi kölcsönzés színvonalának javítása, a hálózatfejlesztési politika újragondolása, a szervezeti egység erősítése.

Mindezek mellett utalnunk kell még olyan, a korábbi fejezetekben többször említett momentumokra, mint a hálózatfejlesztés és a gépesítés (reprográfia stb.) megkerülhetetlen szükségessége, az ügymenet meggyorsítása, a szociális és demokratikus szemlélet erősítése, a könyvtárkép módosítása stb.

Nagyjából tehát együvé állt annak a *kulturáltan szolgáltató, nyitott* könyvtárnak a megvalósítandó eszménye, amely nem „nevel”, hanem „csupán” az igényeknek megfelelő s azokat differenciáltan kielégítő választékot és szolgáltatásokat nyújt; szakszerűen, korszerűen és rugalmasan rendelkezésre áll; diszkréten orientál; a különböző értékek párbeszédét animálja, segítőkészséget és – elidegenedő világunkban – szeretetet sugároz; amely falai között kevésbé hagyományos funkciókat (közéleti fórum, klub, menedékhely stb.) is felvállal; szükség esetén a falai közül kilépni is tud (házhozszállítás, szociális otthonok, olvasótábor stb.), s amely a nevelésnek inkább *indirekt* (a környezet, a szolgáltatás, a könyvtárosi viselkedés kultúráltságával ható) formáival él.

Ennek az intézménynek a gyakorlatban való széles körű elterjesztése azonban az olvasáskultúra előrelépésének még mindig csak szükséges, de nem elégséges feltételét jelentené, hiszen a társadalmi folyamatoknak így is csak egy részével sikerülne harmonizálnunk, másrésztük változatlanul ellenünk dolgozna. Mert a vitorlát nem a hajósok, hanem a szelek fűjják. De ha a hajós ismeri jól a szelek, a tenger és a hajó természetét, a vitorlákat is célszerűbben tudja beállítani, s akkor ellenszélben is jobban tudja kormányozni hajóját.

JEGYZETEK

1. BRUYJNS, R. A. C.: Gebruikersonderzoek in de oostbloklanden (Könyvtárhasználati vizsgálatok a szocialista országokban.) Bibliothek en Samenleving. 1980. 7–8. no.
2. Javaslat a könyvtárügy cselekvési és fejlesztési programjára. Irányelvek a VI. ötéves tervidőszakra. (Tervezet.) (OSZK–KMK. Összeáll. Papp István.) [Közread. az] Országos Könyvtárügyi Tanács. Bp. 1980. 61 lev..
3. NAGY Attila: Gyermekek, fiatalok és az irodalom. In.: Az olvasás anatómiája. Bp. Gondolat, 1982.; A 10–14 évesek olvasási kultúrájáról. = Kortárs, 28. évf. 1984. 2. sz.
4. Ld. KÁDÁRNÉ FÜLÖP Judit: Az olvasás, mint kommunikációs képesség. = Pedagógiai Szemle. 33. évf. 1983. 2. sz.
5. HANKISS Elemére: Érték és társadalom. Bp. Magvető, 1977. 360–363. p.

6. A felnőtt népesség 18–20%-át kitevő magyar könyvtári tagsággal szemben Kelet- és Nyugat-Európa országaiban rendre 30–40% körüli mutatókkal – sőt Észak-Európában néhol még magasabbakkal – találkozunk, csak Dél-Európából ismerünk alacsonyabb arányszámokat.
7. NAGY Attila: A 15–18 évesek könyv- és könyvtárhasználati szokásai. Előadás az MKE 1984. évi vándorgyűlésén. (Megjelenés alatt.)
8. KAMARÁS István – PÓCSY Gusztáv: Kik, hányszor, mennyit és mit kölcsönöznek a könyvtárból? In.: Könyvtárhasználat, könyvtárkép. [Közread. az OSZK–KMK] Bp. Népműv. Prop. Iroda, 1982. 118 p.
9. A katalógusok ismertségének, használatának alacsony fokáról. Ld. HALÁSZ László–NAGY Attila: Hatásvizsgálat könyvtárban. I. Kutatási jelentés. [Közread. az] OSZK–KMK. Bp. Népműv. Prop. Iroda. 1974. 152 p.
10. Ld. HALÁSZ Béla: Tájékoztató a közművelődési könyvtárakban. [Közread. az OSZK–KMK] Bp. 1978. 87 p.; BARANYI Imre – PÁPAY Zsuzsa: Kísérlet a könyvtári tájékoztatás színvonalának mérésére. [Kiad. a] KM. Bp. 1980. 53 p.
11. HALÁSZ Béla: Könyvtárhasználati szokások változásai. 1984. 21 p. (Kézirat.)
12. Részletes leírását ld. PAPP István: A megyei könyvtárak épületmodelljéről. = Könyvtári Figyelő. 28. évf. 1982. 1. sz. 25–37. p.
13. Ld. SZENTE Ferenc: A könyvtár feladatai és lehetőségei az olvasóvá nevelésben. = Könyvtáros. 33. évf. 1983. 12. sz. 709–715. p.
14. KATSÁNYI Sándor: A hármas tagolású könyvtár. Korszakos újítás, vagy elhibázott kísérlet? = Könyvtári Figyelő. 30. évf. 1984. 6. 633–636. p.; KISS Jenő: Tribliothek? = Könyvtári Figyelő. 30. évf. 1984. 6. sz. 637–643. p.; AINLEY, P. – TOTTERDELL, B.: Az állomány másfajta elrendezése a közművelődési könyvtárakban. Új megoldások. Tömörítvény. [Közr. az] OSZK–KMK, FSZEK, Bp. 1984. 61 p.
15. Szeretnénk az ilyen kísérletekben részt vevő kollégák figyelmét külön is felhívni BARTOS Éva–MÁNDY Gábor kutatási jelentésére: Tematikus érdeklődésvizsgálat közművelődési könyvtárakban. [Közr. az] OSZK–KMK. Bp. 1981. 125 p.
16. ARATÓ Antal: Egy városi könyvtáros feljegyzéseiből. Beismerő vallomás a feleslegesen vásárolt könyvekről. = Könyvtáros. 32. évf. 1982. 7. sz. 399–440. p., továbbá: Az 1970–1980 között megjelent nem, vagy csak egyszer kölcsönzött társadalomtudományi művek a közművelődési könyvtárakban. OSZK–KMK. én. (Kézirat.)
17. ARATÓ Antal: Az állománykivonás kérdései a közművelődési könyvtárakban. OSZK–KMK. É.n. (Kézirat.)
18. Egy lakosra 1982-ben átlagosan 4,2 könyvtári könyv jutott, ami kb. kétszerese az IFLA-normatíváknak, és meghaladja Anglia, Ausztria hasonló adatait. Az állomány forgási sebessége azonban Angliában 2,5-szer nagyobb, mint nálunk!
19. Ld. SZENTE Ferenc: Gyógyítás ráolvasással. Meditáció a módszertani munkáról. = Könyvtáros. 32. évf. 1982. 3. sz. 135–140. p.
20. Ld. GEREBEN Ferenc: A felnőtt népesség könyvtárképe. In.: Könyvtárhasználat, könyvtárkép. [Közr. az] OSZK–KMK, Bp. NPI, 1982. 118 p.; ILLÉS Sándor: Képek a képről: egy városi könyvtár helye a vezetők fejében. In.: Könyvtár és társadalmi környezete. I. (Esettanulmányok.) Bp. Múzsák, 1984. 109 p.
21. Ld. KAMARÁS István: Mi mindenről kell tudnia egy kisvárosi könyvtár(os)nak? = Kultúra és Közösség. 1984. 4. sz. 51–55. p.
22. A HNF Olvasó Népért munkabizottságának SZENTE Ferenc által készített előterjesztését: Útmutató a közösségi házak szervezéséhez és működésük szabályozásához. [Közr. a] Hazafias Népfőnt Olvasó népért Munkabizottsága. Bp. HNF 1985. 14. p. Gépírat.

23. Ld. ALBERT József: A könyv és könyvtár jelentősége Nemesvámoson. In.: Könyvtár és társadalmi környezete. I. Esettanulmányok. Bp. Múzsák. 1984. 109 p.
24. KULCSÁR Júlia, V. – MÁNDY Péter: Könyvek otthon. Egy országos felmérés eredményei a könyvvásárlásról és a családi könyvtárakról. MKKE–KMK. Bp. Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete 1983. 183. p.
25. HALÁSZ Béla–KATSÁNYI Sándor: A könyvtárhasználati szokások változásai az információ iránti igényváltozások tükrében. In.: Könyvtártudományi tanulmányok. 1970. [Közl. az OKDT] Bp. NPI 1971. 443–470. p.
26. A magyar könyvtárügy cselekvési és fejlesztési programja. Irányelvek a távlati tervezéshez. (OSZK–KMK. összeáll. és szerk. Papp István) [Közread. az] Országos Könyvtárügyi Tanács Bp. 1980. 16. p.
27. A hátrányos rétegek részletes felsorolását ld. 26. sz. jegyzet 20. p., illetve KAMARÁS István: Legyen a könyvtáros irgalmas szamaritánus? = Alföld. 35. évf. 1984. 9. sz.
28. A három funkció szükséges harmonizálásáról ld. PAPP István: Van-e még hús a lerágott csonton? Megjegyzések a közművelődési könyvtárak információs, nevelési és szórakoztatási feladatainak egymásra hatásáról. = Könyvtáros. 29. évf. 1979. 9. sz. 507–514. p.

CSAK 230 MILLIÓ DOLLÁRT szavazott meg az USA Kongresszusa a Kongresszusi Könyvtár 1986. évi költségvetésére, 8,5 millióval kevesebbet, mint tavaly.

LC Information Bulletin, 1985. dec. 16.

VÁLTOZÁS A BRITISH LIBRARY SZERVEZETÉBEN. – Az eddigi Lending Division (Könyvtárközi kölcsönzési főosztály) főigazgató-helyettese (general director) M. Line 1985 szeptemberétől a műszaki–természettudományi gyűjtemények és szolgáltatások felelőse lett, a volt Reference Division főigazgató-helyettese pedig a humán és társadalomtudományoké. (A harmadik főigazgató-helyetteshez továbbra is a bibliográfiai szolgáltatások tartoznak.) Ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy a Science Reference Library is átkerült Line hatáskörébe. A Lending Division természetesen továbbra is gyűjt és szolgáltat humán és társadalomtudományi anyagot, a szakterületi elhatárolás tehát nem következetes. A Lending Division 1985 decemberétől Document Supply Centre (DSC) néven, a Science Reference library pedig Science Reference and Information Service (SRIS) néven működik.

CABLIS, 1985. szeptember és december